

**ՄԱՐՏՈՅԱՆ ԹԵՀՄԻՆԵ
(ԱԻ)**

**ԿԱՐՄԵԼՅԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՋՈՒՂԱՀԱՅԵՐԻ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ներթափանցելով Իրան՝ Կարմելյան քարոզիչները քնակություն հաստատեցին Հորմուզում, Շիրազում, Խարքում, Բուշեհրում, Համադանում, Բանդար-Աբբասում, Նոր Ջուղայում: Սույն հոդվածով փորձ ենք կատարում քննարկման ենթարկել Նոր Ջուղայում Կարմելյանների ունեցած հաջողությունները և նորջուղայեցիների վերաբերմունքը «ճերմակ վանականների» (Կարմելյաններին այդպես էին անվանում ճերմակ քիկնոց կրելու պատճառով) նկատմամբ: Կարմելյաններն առաջին անգամ Նոր Ջուղա են մտել 1625թ.: 1640-ականներից քարոզիչներն ակնհայտորեն սկսում են կենտրոնանալ Ջուղայում Տուն հիմնելու գաղափարի շուրջ:

Ոչ միայն Կարմելյանների, այլ ընդհանրապես կաթոլիկ քարոզիչների՝ Ջուղայում հաստատվելու մասին Հ. Աճեմյանը գրում է. - «Պապական նուիրակներու եւ կաթողիկէ քարոզիչներու արեւելեան - առաքելութեան կարեւոր եւ խոռվայոյզ կեդրոններէն մէկն ալ Նոր-Ջուղան դարձավ, ուր անոնք ոչ միայն իրենց քարոզչական գործունեութեան հիմ դրին, այլեւ հետագային հիմնեցին մենաստան մըն ալ ...»¹:

Կարմելյան միաբանների կողմից ջուղահայության ընտրությունը - պատահական չէր, քանզի XVII դարում Իրանի արտաքին առևտուրը գտնվում էր հենց ջուղայեցի խոջաների ձեռքում: Շահը խոշոր մեծաքանակ առևտրով զբաղվող այդ վաճառականական դասին ցանկանում էր օգտագործել որպես միջնորդ Իրանի քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունները եվրոպական երկրների հետ զարգացնելու համար²:

Նորջուղայեցիները հանդիսացան այն կարևոր միջուկը, որ ի գործու հղան շենացնելու Իրանը՝ զարկ տալով երկրի արտաքին ստևարին, ինչպես նաև կարողացան մեծապես ազդել երկրի հասարակական կյանքի վրա՝ իրենց ձեռքում կենտրոնացնելով ազգի կառավարումը: Պատահական չէ, որ Դ. Ալիշանը նրանց այսպես է բնութագրում. «Ջուղայի ճարտար վաճառականք...զարմանալի՝ իր վաճառականական բարգաւաճանօք և հարստութեամբ»³:

Հարկ է նշել, որ Կարմեյանները հետաքրքրված էին հատկապես այն անձանցով, ովքեր կամ կաթոլիկներ էին. կամ ցանկանում էին կաթոլիկություն ընդունել: Օրինակ, Նոր Զուղայի քաղաքապետ Խոջա Նազարին ոչ միայն պարսից շահն էր համակրում ու վստահում, այլև եվրոպական առաքյալները: Մտքի լրացում է հանդիսանում 1629թ. Ս. Ժողովի (հավատի քարոզի, հավատի միաբանություն) խոջա Նազարին հղած նամակի բովանդակությունը. «...Մեր Տէրն եւ իմ գերսմեծառ Տեառք շատ ուրախ եղան, որ կը գտնուի իող անձ մը, որ իրենց առաքեալներու հանդէպ ունի այնքան սէր եւ գութ...»⁴:

Բնականաբար, խոջա Նազարը հայ վաճառականների համար առանց մաքսի իրենց ապրանքների արտահանման, ինչպես նաև Հռոմում հայկական դպրատուն բացելու թույլտվություն հենց այնպես չէր ստանա: Այս հարցի առնչությամբ Ս. Ժողովը 1630թ. հուլիսի 23-ին գումարած նիստում որոշում է, որ «հայերը կարող են եկեղեցական պետությունում եւ ուրիշ քրիստոնեայ իշխաններու հողերու վրայ իրենց ծախքով կայաններ կառուցանել եւ փոխադրել իոն իրենց վաճառքները, գործեր կը ցանկան տարածել քրիստոնեայ աշխարհներու մէջ... Այս թոյլտուութիւնը կշնորհուի այն վաճառականներուն միայն, որոնք կաթողիկէ են եւ կամ ըլլալ կ'ուզեն...»⁵ (ընդգծումը մերն է- Թ. Մ.):

1630թ. հուլիսի 23-ին Ս. Ժողովը, անսալով ջուղահայերի խնդրանքին, որոշում է Հռոմում դպրոց բացել, պայմանով, որ ջուղայեցիները այդ կարևոր նախաձեռնության համար հանձն առնեն զմեկ շինություն և կահավորանք⁶: Այդ պայմանների առկայության դեպքում հնարավոր կլինէր շուրջ 405 աշակերտի համար դպրոց բացել, որն, ըստ Ս. Ժողովի, մեծ ծառայություն կլինէր Աստծուն և մեծ օգուտ ողջ հայ ազգին⁷: Ջուղայեցիների հետ բանակցությունները վերոհիշյալ հարցերի հետ կապված, ըստ էության, պետք է վարեր Սպահանի եպիսկոպոս, Կարմեյան հայր Թադևոսը: Սակայն նրա և Մովսես կաթողիկոսի գրեթե միաժամանակ կյանքից հեռանալը խափանեցին այդ բանակցությունները, իսկ ջուղայեցիները լռեցին:

Ս. Ժողովը որոշում կայացրեց հնարավորության սահմաններում հայերի համար սահմանափակ թվով դպրոց բացել⁸:

Նորջուղայեցի մեծահարուստ Շահրիմանյանները, կաթոլիկություն ընդունելով, դառնում են Նոր Զուղայի հայ կաթոլիկ համայնքի պարագլուխները, որով և բացատրվում է նրանց սերտ առևտրական հարաբերությունների պահպանումը Եվրոպայի կաթոլիկ պետությունների հետ՝ արժանանալով Հռոմի Պապի և եվրոպական կաթոլիկ միապետների բարյացկամ վերաբերմունքին⁹:

Թեև գտնվեցին մարդիկ, ովքեր հարեցին կաթոլիկությանը, սակայն, ընդհանուր առմամբ, նորջուղայեցիները պայքար մղեցին կաթոլիկության դեմ՝ այդ հարցում կարևորելով հատկապես հակակաթոլիկական -

գրքերի տպագրությունը, որն. իսկապես. կարող էր ծառայել որպես արդյունավետ գործիք կաթոլիկ քարոզչությանը դիմակայելու համար :

Այսպես, 1687-1688թթ. Ստեփանոս Ջուղայեցին իր հետևորդ վանականների օգնությամբ հրատարակեց մի շարք գրքեր («Գիրք ատենական, որ ասի վիճաբանական» (Ա. Ջուղայեցի), «Գիրք համառոտ վասն իսկապես ճշմարիտ հավատո» (Հովհ. վարդապետ Ջուղայեցի Մրքուգ), - «Գիրք ընդդեմ երկաբնական»¹⁰), որը պատճառ հանդիսացավ կաթոլիկ քարոզիչների կողմից Ստեփանոս եպիսկոպոսի տպարանը փակելուն՝ պարսից տեղությանը հայտնելով, թե իբր հայերը Ղուրանին հակառակ գրքեր են տպագրում¹¹:

Երկար պայքարից հետո, ի վերջո, 1689թ. հայերը շահից հրովարտակ ստացան և քանդեցին Կարմելյանների եկեղեցին:

Ջուղայի բնակավայրից ոչինչ չմնաց՝ ընդամենը մի խաղողի այգի, որը երկար ժամանակ կրում էր «Կարմելյանների այգի» անվանումը¹²:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը նշենք, որ ջուղահայությունը, Աբբաս - Ա-ի բռնագաղթից հետո հավատում էր, որ քրիստոնյա պետությունների օգնությամբ հնարավոր կլինի ազատագրվել օտար լծից: Աշխատավորությունն օգնություն էր սպասում կաթոլիկ քարոզիչներից, իսկ վերջիններս զբաղվում էին նաև բարեգործությամբ՝ բժշկական անվճար օգնություն, ուսուցանում, միջնորդություն հարկերի թեթևացման հարցում, պարտքերի մարում և այլն: (1607թ. Կարմելյանների միջնորդությամբ ազատ է արձակվում մի քանի հայ, Պարսից ծոցի շրջանում ստրկավաճառությամբ զբաղվող պորտուգալացիներին վճարելով 150 սկուդի փրկագնում են 12 հայ պատանու, կամ երբ 1624թ. շահ Աբբաս Ա-ն որոշում է Չհարմուսիս գավառի 43 հայկական գյուղերի բնակչությանը մահմեդականացնել, Կարմելյանների շնորհիվ չի իրագործվում և - մնամորիմակ շատ փաստեր¹³): Սակայն, հասկանալով, որ դրանք ընդամենը միջոցներ են իրենց նպատակներին հասնելու համար, ջուղահայությունն ամուր կառչում է իր հավատքից:

Կարմելյանների քարոզչական աշխատանքների ձախողման - պատճառներից գլխավորը թերևս այն էր, որ ջուղահայերն անկոտրում դիմադրություն ցույց տվեցին: Այն հետևանք էր առաջին հերթին իրենց հավատքի նկատմամբ անդրդվելի մվիրվածության: Մտքի լրացում կարող է հանդիսանալ նաև Շարդենի հետևյալ վկայությունը. «Ես խոսք չունեմ նկարագրելու այն խորամանկություններն ու ծախսերը, որոնց այդ նպատակով (կաթոլիկացնելու) դիմում էր Հռոմի աթոռը... Հայերը երեխայությունից սովորում են ասել Քրիստոս, խաչակնքել երեսը և պաս պահել, շարունակելով մինևույնը և չափահաս ժամանակ, հաստատապես հավատում, թե միայն այդ ծեսերի կատարման մեջ է բովանդակվում և քրիստոնեության ամբողջ էությունը»¹⁴:

TEHMINÉ MARTOYAN
(IOS)

**THE RELATIONS BETWEEN THE CARMELITES
AND THE ARMENIANS OF NEW JULFA**

The Carmelite missionaries penetrating into Iran established residences in Isfahan, Shiraz, Hurmus, Kharg, Hamadan, Bandar-Abbas, Bushihr, New Julfa.

The paper analyses the established residence of the Carmelites in New Julfa, where the Carmelites entered in 1625 and established in 1640.

The relations between the armenians of New Julfa and the Carmelites were changed and the armenians began to struggle against the Carmelite missionaries. The church of the Carmelites ruined in 1689.

Author attempts to demonstrate that the residence of New Julfa was not fruitfull, because the armenians of the New Julfa were struggling against the Carmelite missionaries.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Աճեմյան Հ., Նոր – Ջուղայի հայոց գերեզմանատան լատիներեն հին տապանագիրերը, Բազմավեպ, յունուար-յունիս, քիի 1-6, հ. ճԲ, Վենետիկ-Ս.Ղազար, 1944, էջ 42:
2. Բայրուրդյան Վ., Հայերը և Լեանտյան առևտուրը XVII դարում, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2 (109), Եր., 1985, էջ 110:
3. Ալիշան Ղ., Հայ-Վենետ կամ յարընչութիւնք Հայոց եի Վենետաց Ի ԺԳ-Դ հի Ի ԺԵ-Ձ դարս, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1896, էջ 369:
4. Ակինեան Հ. Ն., Սովսես Գ. Տաթևացի կաթողիկոս, կյանքն եւ գործունէութիւնը, Հանդես ամսօրեայ հայագիտական ուսումնաթերթ, քիի 11,12, մոյսմբեր-դեկտեմբեր, Վիեննա, 1934, էջ 511-513:
5. Նույն տեղում, էջ 514:
6. Նույն տեղում, էջ 520:
7. Նույն տեղում, էջ 521-522:
8. Նույն տեղում, էջ 523-525:
9. Ալիշան Ղ., մշվ. աշխ., էջ 390, 495, 507-509:
10. Տեր- Յովհաննիսն Հ., Պատմություն Նոր Ջուղայու, որ յասպահան, Ն. Ջ., 1881, հ. II, էջ 200:
11. Նույն տեղում, էջ 200:
12. A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVII-XVIII centuries, v. II, London, 1939, p. 1086:
13. "A Chronicle of the Carmelites", p. 120, 207-208, 265, 271, 1074:
14. Լեո, Խոջայական կապիտալը և մրա հասարակական-քաղաքական դերը հայերի մեջ, Եր., 1934, էջ 106-107: